

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ALI IBN ABU TOLIB (R.A) TA'RIFI

Abdullayeva Ruqiya Muhammadovna

Yangi asr universiteti "Mumtoz sharq filologiyasi" kafedrasi o'qituvchisi.

Annotatsiya. Alisher Navoiy asarlarining deyarli barchasi an'anaviy hamd(yaratganga hamd-u sanolar), na't (payg'ambarimiz Muhammad Mustafo s.a.v) hamda chohoryor va aziz-avliyolarni ulug'lash o'rinlari mavjud. Bu borada juda ko'p ishlar amalga oshirilgan. Biz esa ushbu maqolamizda Navoiy asarlarida aynan Hazrati Ali ibn Abu Tolib(r.a) haqidagi o'rinlarni tahlil qilishga harakat qildik.

Kalit so'zlar. Alisher Navoiy, lirika, hadis, islom, Ali ibn Abu Tolib, xalifa va boshqalar.

Абстракт. Почти все произведения Алишера Навои содержат традиционные хамд (восхваление творца), наът (нашего пророка Мухаммада Мустафу с.а.в) и прославление святых и святых. В этом плане проделана большая работа. В этой статье мы попытались проанализировать места о Хазрате Али ибн Абу Талибе (р.а) в произведениях Навая.

Ключевые слова. Алишер Наваи, тексты песен, хадисы, ислам, Али ибн Абу Талиб, халиф.

Annotation. Almost all of Alisher Navoi's works contain traditional praises (praises to the Creator), naats (our Prophet Muhammad Mustafa, peace be upon him), as well as places dedicated to the glorification of saints and saints. A lot of work has been done in this regard. In this article, we attempted to analyze the places in Navoi's works about Hazrat Ali ibn Abu Talib (r.a).

Key words. Alisher Navoi, lyrics, hadiths, islam, Ali ibn Abu Talib, Caliph.

Insonning ma'naviy kamoloti masalasi insoniyat tarixining barcha bosqichlarida tafakkur ahlining diqqat markazida bo'lib kelgan. Ayniqsa, butun dunyoda kechayotgan globalizatsiya harbiy siyosiy raqobat jarayonida hamda toboro kuchayib borayotgan mafkuraviy kurash davrida komil inson tarbiyasi masalasi har qachongidan ham dolzarbdir.

Shu bois O'zbekistonda ham zamonaviy kadrlar tayyorlash, yoshlarni vatanparvarlik ruhida yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash, shu maqsadda ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda²⁸⁶. Ayni shu nuqtayi nazardan qaraganda, qadim zamonlardan buyon orttirilgan boy tarixiy tajriba va ma'naviy merosimiz mazmun mohiyatini sinergetik yondashuv asosida falsafiy tadqiq va tahlil etish umuminsoniy fazilatlarni shakllantirish va targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

²⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислom маданияти марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 23 июндаги ПҚ-3080-сон қарори.

Xalq hayotini to‘g‘ri yo‘lga solish, uni ezguliklarga yetaklashda ulug‘ o‘zbek shoiri Alisher Navoiy ijodi va faoliyati ham asosiy o‘rin egallaydi. Shoir ijodini o‘rganish, uni turli jihatlariga ko‘ra tahlil qilish adib yashagan davrdan bugunga qadar davom etib kelmoqda.

Adabiyotshunos olim, professor Natan Mallayev “O‘zbek adabiyoti tarixi” kitobida Alisher Navoiy ijodiga alohida-batafsil to‘xtalib har bir asari haqida qimmatli fikr-mulohazalarni bildiradi.

Keyinchalik Alisher Navoiy ijodini turli jihatlarini o‘rganish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirila boshlandi. Jumladan, biz yoritmoqchi bo‘lgan mavzu: “Alisher Navoiy asarlarida Hazrati Ali (r.a) ta’rifi” haqida atoqli o‘zbek olim-navoiyshunoslari Izzat Sulton, Abduqodir Haytmetov, Suyuma G‘aniyeva, Ibrohim Haqqul va boshqa adabiyotshunoslar tomonidan olib borilgan ishlarda to‘xtalib o‘tilgan. Biroq shunga qaramay, bugungi navoiyshunoslikda yechimini kutayotgan muammolar ham kam emas. Ana shulardan biri shoir ijodiy merosida alohida o‘rin tutgan «Nazm ul-javohir» («She’riy durdonalar», 1485) asarining manbalari va badiiyati masalasidir. Lekin biz bu maqolamizda “Nazm ul-javohir” uchun asos bo‘lib xizmat qilgan “نثر اللالي” “Nasr ul-laoliy”²⁸⁷ asarining muallifi Ali karimulloh haqida so‘z yuritamiz.

Navoiyning deyarli barcha asarlarida axloqiy qadriyatlar u yoki bu darajada tarannum etiladi. Bu asarlari bilan shoir o‘zining chinakam ma’noda adib, murabbiy sifatidagi buyukligini namoyon etgan. Navoiy o‘z asarlarini didaktik xarakteri ustidagi izlanishlarini o‘zigacha bo‘lgan pand-nasihat va hikmatga moyil arabiy, forsiy va turkiy yozma hamda og‘zaki adabiyot an‘analariga suyanib olib bordi va ularni yanada boyitdi.

Hazrat Navoiyning ana shunday asarlaridan biri Ali ibn Abu Tolib(r.a)ning “نثر اللالي” “Nasr ul-laoliy” asarining erkin, badiiy tarjimai tarzida yozilgan “Nazm ul-javohir” asaridir. Asar hikmatlari ruboiy janrda ya’ni hazaj bahrining axrab va axram musamman vaznida yozilib,²⁸⁸ yanada boyitilgan holda qayta kashf etilgan, desak xato bo‘lmaydi. “Nazm ul-javohir” asari ustida juda ko‘p izlanishlar olib borilgan. Masalan, Ma’mura Rashidovanning (PhD) ilmiy darajasini olish uchun “Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining matniy tadqiqoti” nomli risolasi²⁸⁹, Ma’rifat Rajabovanning falsafa fanlari doktori darajasini olish uchun yozgan “Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining manbalari va badiiyati” nomli tadqiqotlarida Ali ibn Abu Tolibning “Nasr ul-laoliy” asarining yaratilish manbalari haqida batafsil ma’lumotlar berilgan. Navoiyning Hazrati Ali hikmatlariga qo‘l urishiga yana bir sabab, faylasuf, mufasssir, donishmand Payg‘ambarimizga eng yaqin bo‘lgan sahobiylerden bo‘lmish Ali ibn Abu Tolib ibn Abdulmuttalib (r.a) ga hurmati yuzasidan turkiyzabon xalqlarga ommafahm uslubda yozishlikni o‘ziga maqsad qildi. Biz ushbu tadqiqotlardagi fikrlarga qo‘shilgan holda, Alisher Navoiyning "Nazm ul-javohir" asaridan boshqa kitoblaridagi Ali (r.a)

²⁸⁷ نثر اللالي. من كلام امير المؤمنين علي بن ابي طالب - مخطوطة. نشر في 6 نوفمبر 2020.

²⁸⁸ Al-Akbar Dehxudo, Lug‘atnoma ,Texron – 1345. H. 11564-b.

²⁸⁹ Рашидова М. "Алишер Навоий "Назм ул-жавоҳир" асарининг матний тадқиқоти" Филол.фанлари номзоди...дисс.-Т.:1990.-164-б.

Avvalambor, har bir asarda muallif shaxsi qaysidir ma'noda o'z aksini topadi. Shunday ekan, asarni tahlil qilishdan oldin, Hazrati Ali shaxsi haqida qisqacha ma'lumot berib o'tsak, Ali ibn Abu Tolib -islomda "Xulafo ar-roshidin" lardan biri sanalmish halifa 610-yilda Makkada Abutolib ibn Abdulmuttalib oilasida tavvalud topgan. Ali ibn Abu Tolib (r.a) Muhammad (s.a.v) va sahobiylar maktabida tarbiyalangan shijoat va zakovvatda misilsiz shaxs bo'lib ulg'ayadi. Ali ibn Abu Tolib Muhammad (s.a.v)ning qizlari Fotima Zaxroga uylangan va qolaversa payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v)ning muborak nasllari Ali ibn Abu Tolib (r.a)ning avlodlari tarafidan davom ettirilgan. Shuning uchun Ali ibn Abu Tolib musulmonlar nazdida sahobalarning ulug'i hisoblanadi.

Turkiyalik adib Ahmad Lutfi Qozonchi Hazrat Aliga bag'ishlangan tarixiy asarida, uning shaxsiyati haqida shunday yozadi: "Butun umrini bolaligidan o'limigacha hayoti ko'zdan kechirilsa, mardlikning to'g'rilikning samimiyatning go'zal o'rnaklari ko'rinadi. Fazilatga oshiq insonlarning ko'zlarini yoshlantira-digan totli xotiralar Hazrat Alining aziz hayotini nurlantirib, ziynatlab, fayz berib, fayz taratib turadi."²⁹¹

وقد روى البيهقي في كتابه المصنف في فضائل الصحابة: Hazrat Ali ta'rifida shunday hadis keltirilgan: يرفعه بسنده إلى رسول الله صلى الله عليه وآله أنه قال: من أراد أن ينظر إلى آدم في علمه وإلى نوح في تقواه وإلى إبراهيم في حلمه وإلى موسى في هيبته وإلى عيسى في عبادته فلينظر إلى علي بن أبي طالب عليه السلام

«Hazrat payg‘ambar ul janob haqida debdurkim, «man aroda an yanzura ila Odama va sifatihi va ila Yusuf va husnihi va ila Musa va salabatihi va ila Isa va zuhdihi va ila Muhammad

²⁹¹ Qozonchi Ahmad Lutfiy. Hazrati Ali(r.a) Tarixiy roman. Toshkent.: Movaraunnahr, 2014. 202-bet

va xulqhi, fal-yanzur ila Ali ibn Abu Tolib». Bu hadisning ma‘nisi buldurkim, «Har bir odamekim iroda etsa, nazar etmakni Odamg‘a va uning qalbining safosig‘a va Yusufg‘a va uning husnig‘a va Musog‘a va aning salobatig‘a va Isog‘a va aning zuhdig‘a va Muhammadg‘a va aning xulqig‘a, bas kerakkim, nazar etsun Ali ibn Abu Tolibg‘a»²⁹².

Ushbu hadisdan ma‘lum bo‘lishicha, Ali ibn Abu Tolib (r.a.) bir qator payg‘ambarlarning ba‘zi sifatlarini o‘zida mujassam etgan zotdir. Muallif bu hadisni keltirish orqali kitobxon ko‘z o‘ngida Ali ibn Abu Tolibning qiyofasi hamda timsolini qisqa, lo‘nda va ayni paytda, mufasssal qilib ochib beradi. Yana bir hadisda u zot boshqa sahobalardan ilmining ziyodaligi bilan ajralib turishi, ma‘naviy yuksalishi yoshligidan boshlanganligi va bu yo‘ldagi pir-murshidi Muhammad (s.a.v.) bo‘lganligi bayon etiladi. Hazrat Ali doimiy ravishda ilm o‘rganish bilan shug‘ullanib, islom olamining mo‘tabar siymolaridan biri bo‘lib yetishdi. Imom G‘azzoliy singari ulkan olimlar ham «Kimya-us-saodat»dek asarini uning so‘zlaridan bo‘lgan *من عرف نفسه فقد عرف ربه* «Man ‘arafa nafsahu faqod ‘arafa rabbahu» hikmati bilan boshlagan.²⁹³ U o‘zining «Ihhyo ulumid-din» asarida o‘z ilohiy-irfoniylarini g‘oyalarini dalillash uchun Hazrat Ali she‘rlaridan misollar keltirgan.

Yuqorida keltirilgan manbalardan tashqari Alisher Navoiy ham o‘zining bir qancha asarlarida Hazrati Ali haqida to‘xtalib, u kishi haqidagi fikrlarini bayon qiladilar. Shoirning tasavvuf ta‘limotiga bag‘ishlangan “Lisonut-tayr” asarida Hazrati Ali (r.a.) haqida ma‘lumot berilgan. “Lisonut-tayr” dostonining 5-12-boblari to‘rt xalifa “chohoryorlar” tavsifiga bag‘ishlangan. Mo‘minlar amiri Hazrati Ali (r.a.) vasfiga bag‘ishlangan o‘n birinchi bobda bu zotning payg‘ambarimizga farzand darajasida bo‘lganliklarini aytib, ular orasida kuchli ahd mavjudligiga ishora qiladi va keyingi bobda Hazrat Alining e‘tiqod va ibodatda mustahkam ekanliklari vasf etilgan bir hikoyat keltiradi. Unga ko‘ra, g‘azot janglaridan birida Hazrat Aliga o‘q tegadi. O‘qning uchu uning suyaklarigacha botib, tortib olishning iloji bo‘lmaydi. Shunda payg‘ambarimizdan(s.a.v.) bu ishning chorasini so‘raganlarida, Rasuli akram: U namoz o‘qiyotgan paytda o‘qni tortib olish payida bo‘lingiz. U namozga shunday berilgan bo‘ladiki, o‘qni tortib olganlaringni bilmay qoladi”²⁹⁴ -degan ekanlar.

Hazrati Ali ibn Abu Tolib haqida Navoiyning yana bir asari “Sirojul-muslimin”da ham ma‘lumot berilgan. Asarda: “Ali karramallohu vajhahu goho yalang bosh va yalang oyoq o‘q keltirar edilar. Bir kuni Sa‘d ibn Vaqqos o‘q otar edilar. Jabroil alayhissalom keldilar. Rasululloh alayhissalom men uchun o‘q ot dedilar.”²⁹⁵ Bundan ko‘rinib turibdiki, Hazrati Ali nafaqat e‘tiqod borasida balki kuch-qudrat, ser-g‘ayrat bobida ham insoniyatga o‘rnak qilib ko‘rsatadigan shaxsdir. Shu o‘rinda Ali (r.a.) ilm va ilm ahliga bo‘lgan munosabatlari haqidagi ushbu so‘zlarini keltirsak bo‘ladi: العلم خير من المال. العلم يحرسك، و انت تحرس المال. العلم حاكم و المال محكوم عليه. مات خزانة الاموال و بقي خزان العلم اعيانهم مفقودة، و اشخاصهم في القلوب موجودة «Ilm mol-

²⁹² Nizomulmuluk “Siyar ul-mulk”, T: Yangi asr avlodi, 1999, 243-b

²⁹³ -2 s. كيمياء السعادة. أبو حامد الغزالي

²⁹⁴ Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami, XX jildlik. XVI jild. Lison ut-tayr.-T.: “Fan”, 1998.-195-b.

²⁹⁵ Alisher Navoiy “Siroj ul-muslimin” T.: Fan, 2000 y, 67-b

dunyodan yaxshidir. Ilm seni qo‘riqlaydi. Mol-dunyoni esa sen qo‘riqlaysan. Ilm – hukm qiluvchidir, molning ustidan esa hukm qilinadi. Mol yig‘uvchilar o‘tib ketdilar. Ilm to‘plaguvchilar esa boqiy qoladilar. O‘zlari oramizda yo‘q bo‘lsalar-da, shaxslari qalblarda mavjuddir». (Adabu dunyo vad-din).²⁹⁶

Navoiyning o‘zi ta’kidlaganidek, (umrining gohi shodonlig‘, gohi komronlig‘) hayotining nafaqat hayoti balki ijodining yakuni hisoblangan “Mahbubu-l-qulub” asarining III fasl 9-bob “Rizo” ruknida Hazrati Ali karamullohu vajhahu haqidagi hikoyatni keltiradi.²⁹⁷

Uxud g‘azoti-624 yilda Abu Sufyon boshchiligidagi 3 ming qurollangan qo‘shin Muhammad(s.a.v)ga qarshi qo‘shin tortadi. Muhammad(s.a.v) 700 qo‘shin bilan ularga qarshi chiqib Uhud degan joyda jang qiladilar. Jangda Muhammad(s.a.v) boshidan yaralanadilar va tosh tegib ikki tishlari sinadi. Ali ibn Tolibning jasorati bilan madinaliklar g‘alaba qozonadilar.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, Navoiy hazrati Alini avvalo, saxobalardan biri, donishmand, mufassir, qolaversa, buyuk hikmat sohibi sifatida hurmat qilgan va unga nisbatan o‘zgacha hurmat va ehtiromda bo‘lgan Navoiyning ul zotni ta’rifu tavsifi o‘zga manoqiblarda uchramaydi. Shoir faqat Ali ibn Abu Tolib haqlaridagi forsiy manbalardan foydalanmay balki qadimiy arabcha manbalardan unumli foydalangan. Chunki Navoiy boy kutubxona egasi bo‘lgan. Navoiy Ali ibn Abu Tolibning “Nasr ul-laoliy”ni nazmiy tarjima qilib, “Nazm ul-javohir” deb nomlashi Hazrati Aliga bo‘lgan cheksiz muhabbati hamda hurmatining yana bir isbotidir desak, adashmagan bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1) Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислом маданияти марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 23 июндаги ПҚ-3080-сон қарори.
- 2) N.Mallayev “O‘zbek adabiyoti tarixi” T.: O‘qituvchi nashriyoti, 1965.
- 3) Alisher Navoiy, Assarlar, 15 tomlik, 15-tom, T.,1968.
- 4) Alisher Navoiy, Assarlar, 20 tomlik, 15-tom, T.,1999.
- 5) Alisher Navoiy Mukammal asarlar to‘plami, XX jildlik. XVI jild. Lison ut-tayr.-T.: “Fan”, 1998.-195-b.
- 6) Алишер Навоий, Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 14 жилд. Маҳбуб ул-кулуб.-Т.: “Фан”, 1998.-303-б.
- 7) G‘aniyeva S. Navoiy biografiyasiga oid bir hujjat. O‘zbek tili va adabiyoti. T.,1981
- 8) Istiqlol davri o‘zbek navoiyshunosligi 10-jild, 2021-y
- 9) Рашидова М.”Алишер Навоий “Назм ул-жавоҳир”асарининг матний тадқиқоти” Филол.фанлари номзоди...дисс.-Т.:1990.-164-б.

²⁹⁶ أدب الدين و الدنيا: ابو حسن على بن محمد بن حبيب الماوردي. لبنان -بيروت. 2013. 80 ص

²⁹⁷ Алишер Навоий, Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 14 ж. Маҳбуб ул-кулуб.-Т.: “Фан”, 1998.-303-б.

- 10) R.M.Baqoyevna “Alisher Navoiy ”Nazm ul-javohir” asarining manbalari va badiyati” doktorlik ishi
- 11) И.М.Фильштинский. История арабской литературы. V-начало X века:.. Наука, 1985.С.250